

KRITIEK VAN HET OORDEELSVERMOKEN

DE VERWANTSCHAP TUSSEN SCHOONHEID EN MORAAAL

Cursus: Scriptie Wijsbegeerte

Datum: 4 juli 2012

Begeleider: Prof. Dr. Paul Ziche

Student: Nick van Schaik

Studentnummer: 3278573

Inleiding	2
Het zuivere smaakoordeel	3
Het belangeloos welgevallen.....	4
Het empirische belang	5
Het intellectuele belang	6
Innerlijke en uiterlijke beschaving	10
Sensus communis	11
De universele communiceerbaarheid	12
Conclusie	14
Bibliografie.....	16

De stellingname dat er een verwantschap bestaat tussen schoonheid en moraliteit wordt door menig filosoof verdedigd. Zo ook door de Duitse filosoof Immanuel Kant in de *Kritiek van het Oordeelsvermogen*. Maar wat houdt deze verwantschap eigenlijk in? Kan schoonheid de mens beter maken? En zo ja, in welke zin dan? Heeft de mens een moreel belang bij schoonheid?

Wat betreft het oordelen over schoonheid omschrijft Kant deze ervaring allereerst als een toestand van belangeloos welgevallen. Het zuivere smaakoordeel kan alleen indirect met enig belang verbonden worden en hoewel het verband slechts indirect is, maakt Kant toch zorgvuldig onderscheid tussen het empirische en intellectuele belang. Waar het intellectuele belang ons innerlijk beschaaft door de eigenschap van de wil om *a priori*¹ te worden bepaald door de rede, naderhand door Kant als de onmiddellijke interesse in de natuurschoonheid genoemd, verwerpt Kant het empirische belang omdat het bij de totstandkoming van het smaakoordeel wordt verbonden met neigingen en hartstochten in de samenleving, waardoor het dus niet zuiver, niet *a priori* tot stand gekomen is. Desalniettemin is er volgens Kant toch een belangrijke rol weggelegd voor de samenleving. Deze ‘uiterlijke’ beschaving kan namelijk als voorbereiding op de moraliteit, op onze innerlijke beschaving gelden. Dit idee wordt niet betrokken op de vormen van belang die er aan het zuivere smaakoordeel verbonden kunnen worden maar komt tot uiting in de idee van de ‘sensus communis’, en is net als het intellectuele belang gefundeerd in een *a priori* principe.

In deze scriptie wil ik dan ook ten doel stellen om het verwantschap tussen schoonheid en moraliteit in het algemeen, en tussen de innerlijke en uiterlijke beschaving in het bijzonder, te onderzoeken en van een gedetailleerde analyse te voorzien. Het onderzoek zal zich concentreren rondom de vraag in hoeverre schoonheid de mens beter kan maken? Bij de beantwoording van deze onderzoeksvraag zal ik beginnen met een beschouwing van het zuivere smaakoordeel en het belangeloos welgevallen, om van daaruit het empirische en intellectueel belang in de paragrafen 41 en 42 van de *Kritiek van het Oordeelsvermogen* te analyseren. Na het behandelen van deze ‘innerlijke’ beschaving zal ik vervolgens paragraaf 40 introduceren als uitgangspunt voor analyse van de ‘uiterlijke’ beschaving, betreffende de paragrafen 67 en 69 uit Kant’s *Antropologie*. Daarbij is het van belang om op te merken dat ik

¹ Niet *a priori* in de zin van de categorieën van het verstand, als aan de ervaring voorafgaande principes die het object funderen, maar *a priori* voor zover wij het alvorens ook voor anderen laten gelden. Uit de inleiding van: Kant, I. (2009) *Kritiek van het Oordeelsvermogen*. Boom: Amsterdam. Blz. 27.

bij de gehele analyse mij louter zal richten op de schoonheid in de zin van het schone, in het bijzonder de natuurschoonheid, en niet op het verhevene.

HET ZUIVERE SMAAKOORDEEL

Na de *Kritiek van de zuivere Rede* en de *Kritiek van de praktische Rede* publiceert Kant in 1790 het derde en laatste deel van zijn kritische filosofie, namelijk de *Kritiek van het Oordeelsvermogen*. Hierin geeft Kant een uitvoerige analyse van het esthetische oordeel of smaakoordeel. Hij begint met een tweevoudige analyse van het schone en het verhevene waarna hij er een deductie van het smaakoordeel aan toevoegt. Kant stelt dat het smaakoordeel zich onderscheidt van andere oordelen als kennis- en morele oordelen.

De eerste zin van Kant's *Kritiek van het Oordeelsvermogen* luidt als volgt: 'Om te onderscheiden of iets mooi is of niet, betrekken we de voorstelling niet door middel van het verstand op het object omwille van kennis, maar door middel van de verbeeldingskracht (misschien verbonden met het verstand) op het subject en zijn gevoel van lust en onlust. Het smaakoordeel is dus geen kennisoordeel, en dus niet logisch, maar esthetisch, en daaronder verstaan we datgene waarvan de bepalingsgrond *uitsluitend en alleen subjectief* kan zijn ..., want door het gevoel van lust en onlust wordt er niets in het object aangeduid, maar voelt het subject daarin zichzelf zoals het door de voorstelling geprikkeld wordt'.²

Buiten het gegeven dat de bepalingsgrond van het smaakoordeel *uitsluitend en alleen subjectief* kan zijn, stelt Kant in de daaropvolgende paragraaf dat 'het welgevallen dat door het smaakoordeel wordt bepaald volkomen belangeloos of zonder enige interesse is'.³ Dit is een interessante notie van Kant, zeker als men na de uitvoerige analyse van het smaakoordeel bij de paragrafen 41 en 42 leest dat dit niet betekent dat er achteraf, *na* de totstandkoming van het zuivere smaakoordeel, geen belang of interesse mee verbonden mag worden. Dit mag wel volgens Kant, de belangeloosheid van het welgevallen verbiedt ons namelijk nog niet dat er niet achteraf een welgevallen met het smaakoordeel kan worden verbonden. De verschillende vormen van belang die Kant mogelijk acht zijn het empirische belang, 'een neiging die eigen is aan de menselijke natuur', of het intellectuele belang, 'zoals de eigenschap van de wil om *a priori* door de rede te kunnen worden bepaald'. Dit omdat 'beiden een welgevallen in het bestaan van het object bevatten en zo de grondslag kunnen leggen voor een belang bij wat op zichzelf al beviel, zonder dat er enig belang in het spel was'.⁴

² Kant, I. (2009) *Kritiek van het Oordeelsvermogen*. Boom: Amsterdam. Blz. 91-92 (AA 204).

³ Kant, I. (2009) *Kritiek van het Oordeelsvermogen*. Boom: Amsterdam. Blz. 93 (AA 204) (B6 15)

⁴ Kant, I. (2009) *Kritiek van het Oordeelsvermogen*. Boom: Amsterdam. Blz. 191 (B 162).

Het zuivere smaakoordeel is dus de uitdrukking van een subjectieve toestand van belangeloos, dus niet-zintuiglijk welgevallen en hoewel het smaakoordeel individueel is, heeft het volgens Kant ook karakteristieken van algemeenheid in zich. Maar voordat we hier dieper op ingaan is het nodig om te beschouwen hoe dit welgevallen, het belangeloos welgevallen, voor de totstandkoming van het zuivere smaakoordeel valt te karakteriseren?

HET BELANGELOOS WELGEVALLEN

Het welgevallen dat we met de voorstelling van het bestaan van een object verbinden, sluit volgens Kant altijd een belang in, namelijk een belang in het bestaan van dit object. Het welgevallen dat het smaakoordeel bepaalt, is echter belangeloos. Dit komt volgens Kant door het gegeven dat als we ervaren dat iets mooi is, we niet willen ervaren of het bestaan van dat object voor ons of voor iemand anders betekenis heeft, of zou kunnen hebben, maar dat het ons louter gaat om hoe men de ervaring beoordeelt die door het object in gang wordt gezet, door het als schoon beschouwde object.

Bij de ervaring van het schone maakt de mens zich dus los van enig zintuiglijk belang. Het is volgens Kant dan ook meteen duidelijk dat het gaat om wat ik van deze voorstelling aan gevoelens in mij oproep, passief in het vrije spel van de vermogens verstand en verbeeldingskracht⁵, ‘en niet om een of ander opzicht waarin ik afhang van het bestaan van het object, wanneer ik wil kunnen zeggen dat het mooi is en wil laten zien dat ik smaak heb’.⁶ Zo zeg ik bijvoorbeeld ‘X is mooi’ maar bedoel ik in feite dat ‘X een gevoel van lust in mij opwekt’. Kant zag de schoonheidservaring als een gevoel, maar van een speciaal zintuig voor het schone sprak hij niet. Het ging volgens hem over een specifiek gevoel, namelijk het gevoel van het schone en verhevende, dat fijnzinniger was dan de gangbare aangename sensaties.⁷ Als men schoonheid dus ervaart dan geniet men volgens Kant van de toestand waarin men verkeert, van de toestand die een gevoel van lust in ons opwekt. Het welgevallen dat de grond van het smaakoordeel dus bepaalt, heeft geen belang bij (of is niet geïnteresseerd in) het bestaan van het als schoon of mooi beschouwde object. Kant stelt dan ook dat

⁵ Kant stelt dat de schoonheidservaring niet berust op een objectief begrijpen, niet op de noodzakelijkheid waardoor het object wordt bepaald, maar op een vrij en harmonieus spel van verstand en verbeeldingskracht.

⁶ Kant, I. (2009) *Kritiek van het Oordeelsvermogen*. Boom: Amsterdam. Blz. 93 (AA 205).

⁷ Kant was beïnvloed door andere tijdgenoten zoals Rousseau, maar ook door de Engelse empiristen die zowel de esthetische als de ethische ervaring een gevoelsmatige grondslag gaven. Shaftesbury en Hutcheson gingen zelfs uit van het bestaan van speciale innerlijke zintuigen die ons in staat stellen om dingen mooi te vinden en om behagen te scheppen in de deugd. Uit de inleiding van: Kant, I. (2009) *Kritiek van het Oordeelsvermogen*. Boom: Amsterdam. Blz. 15.

‘iedereen moet toegeven dat een oordeel over schoonheid waarin ook maar het minste belang gemengd is, heel partijdig en dus geen zuiver smaakoordeel is’.⁸

HET EMPIRISCHE BELANG

Het welgevallen van een zuiver smaakoordeel is dus belangeloos. Maar zoals we al eerder zagen, stelt Kant dat er na de totstandkoming van het smaakoordeel er wel degelijk een belang of interesse mee verbonden kan worden, namelijk een interesse of belang dat als empirisch of intellectueel omschreven kan worden.

Van een empirisch belang bij het schone kan er volgens Kant enkel sprake zijn in een *samenleving*. Het is dan ook onvermijdelijk dat wij ‘de smaak beschouwen als een beoordelingsvermogen van alles waardoor we zelfs ons gevoel aan ieder ander kunnen meedelen, dus als bevorderingsmiddel van wat ieders natuurlijke neiging eist’. Kant illustreert dit aan de hand van een voorbeeld. Hij stelt dat iemand op een onbewoond eiland er niet op komt om zijn hut of zichzelf op te leuken, bloemen te zoeken of te planten. Alleen in de samenleving heeft de mens de behoefte om zijn welgevallen van het schone met anderen te delen, dit is volgens Kant de opwaartse lijn in het beschavingsproces.⁹ Kant stelt daaropvolgend dat ‘alleen in gezelschap het bij de mens opkomt om niet enkel mens te zijn, maar om op zijn eigen manier een verfijnd mens te zijn. Want als zodanig beoordelen we iemand die de neiging en de vaardigheid heeft om zijn lust met anderen te delen, en die niet in gemeenschap met anderen kan voelen’.¹⁰ Door de algemene mededeelbaarheid wordt volgens Kant het welgevallen ‘tot de hoofdzaak van de verfijnde neiging gemaakt, [...] en de waarde van de gewaarwordingen afgemeten wordt aan de mate waarin zij algemeen mededeelbaar zijn’.¹¹

Dit empirische belang heeft dan ook geen betekenis die gebaseerd is op het esthetische karakter van het smaakoordeel, dit ‘omdat de smaak die zich overgeeft aan neiging (de neiging tot samenleven) het belang gemakkelijk samensmelt met alle neigingen en hartstochten die in de samenleving hun grootste variatie en hoogste stadium bereiken’.¹² Wat volgens Kant leidt tot het gegeven dat als het belang bij het schone of het smaakoordeel deze grondslag heeft, deze neiging tot samenleven, ‘een zeer dubbelzinnige overgang van het

⁸ Kant, I. (2009) *Kritiek van het Oordeelsvermogen*. Boom: Amsterdam. Blz. 93 (AA 205).

⁹ Kant, I. (2009) *Kritiek van het Oordeelsvermogen*. Boom: Amsterdam. Blz. 192 (AA 297).

¹⁰ Kant, I. (2009) *Kritiek van het Oordeelsvermogen*. Boom: Amsterdam. Blz. 192 (AA 297).

¹¹ Kant, I. (2009) *Kritiek van het Oordeelsvermogen*. Boom: Amsterdam. Blz. 192 (AA 297).

¹² Kant, I. (2009) *Kritiek van het Oordeelsvermogen*. Boom: Amsterdam. Blz. 193 (AA 298).

aangename naar het goede' teweegbrengt. Dit omdat onze *a priori* vermogens waarvan alle wetgeving afhankelijk moet zijn, de smaak niet meer als *zuiver*, niet *a priori* tot stand gekomen is maar verbonden is met neigingen en hartstochten, verbonden met zintuiglijk genot. En juist dat is wat de overgang van het aangename naar het goede dubbelzinnig maakt, dubbelzinnig omdat de mens die zijn smaak ontwikkelt, zijn geciviliseerdheid ontwikkelt, en deze uiterlijke beschaving als voorbereiding voor de moraliteit laat gelden, voor de innerlijke beschaving. En zoals Kant al eerder aangaf, gaat de ontwikkeling van smaak in de samenleving gepaard met zintuiglijkheid (uiterlijke beschaving) en dit gegeven kan alleen voor een dubbelzinnig overgang zorgen naar de bovenzintuiglijke morele wet (innerlijke beschaving).

Als het smaakoordeel dus onzuiver is, is er sprake van een overgang vanuit ons beoordelingsvermogen van het zintuiglijk genot naar het morele of zedelijke gevoel. En dan zouden we in dat geval volgens Kant 'niet alleen beter worden geleid om de smaak doelmatig te gebruiken; er zou dan ook een tussenschakel zichtbaar worden in de keten van de menselijke *a priori* vermogens'.¹³ De smaak dient dus als zuiver opgevat te worden wil het de overgang van het aangename naar het goede bevorderen. Wat ons rest is het intellectuele belang.

HET INTELLECTUELE BELANG

Kant begint paragraaf 42 betreffende het intellectuele belang bij het schone door te stellen dat 'men er met de beste bedoelingen toe kwam om het als een teken van een goed moreel karakter te beschouwen als iemand überhaupt belang hecht aan het schone'. Anderen daarentegen, en niet zonder reden volgens Kant, hebben hier tegen ingebracht dat de 'virtuozen van de smaak' zich maar al te vaak overgeven aan neigingen en hartstochten en 'zich misschien dus nog minder dan anderen kunnen laten voorstaan op gehechtheid aan zedelijke principes'. Het lijkt er dus op dat het gevoel voor het schone niet alleen specifiek verschilt van het morele, maar ook dat het belang dat we ermee willen verbinden moeilijk met het morele belang te harmoniseren is.¹⁴

Belang hechten aan de kunstschoonheid echter, is volgens Kant geen bewijs van een mentaliteit die met het moreel goede verbonden is. De kunstschoonheid kan geen

¹³ Kant, I. (2009) *Kritiek van het Oordeelsvermogen*. Boom: Amsterdam. Blz. 192-193 (AA 297. 298).

¹⁴ Kant, I. (2009) *Kritiek van het Oordeelsvermogen*. Boom: Amsterdam. Blz. 193 (AA 298 B166).

onmiddellijk belang of interesse in de mens opwekken, omdat het werkelijk gericht is op een doel, via de wil van de kunstenaar. De natuurschoonheid daarentegen, wordt gekenmerkt als doelmatigheid zonder doel, als doelmatigheid die in onszelf die wordt gevormd door het vrije spel van de vermogens verstand en verbeeldingskracht.¹⁵ Als men *direct of onmiddellijke belang* hecht aan de natuurschoonheid (en niet alleen de smaak beschikt om daarover te oordelen) dan wijst dat volgens Kant dan ook altijd op de aanwezigheid van een goede ziel. Maar wat betekent dat volgens Kant, de aanwezigheid van een goede ziel?

Hij stelt dat als het onmiddellijke belang dat men hecht aan de natuurschoonheid een gewoonte is, dit duidt op een geestelijke gestemdheid die het morele gevoel bevordert als men dit onmiddellijke belang of belangstelling verbindt met de beschouwing van de natuur. Een goede ziel omvat dus de gestemdheid als iets dat gewoonte is geworden. Deze gestemdheid valt te omschrijven als het reflecterende oordeelsvermogen en bemiddelt tussen het kenvermogen en het begeervermogen, tussen verstand en rede, tussen natuur en vrijheid en tussen einddoel en wetmatigheid. Deze passage betreffende de goede ziel laat zien hoe veel moeite Kant neemt om een afstand te creëren tussen het zuivere smaakoordeel en de vormen van belang die er na de totstandkoming van het zuivere smaakoordeel mee verbonden kunnen worden. Dit omdat er verschillende vermogens bij betrokken zijn. Iemand die uit gewoonte een onmiddellijk belang aan de natuurschoonheid hecht, ziet de natuur als een geheel waarin die schoonheid het gevolg is van doelmatigheid, niet van doelmatigheid in ons, maar in de natuur, om van daaruit tot het zedelijke doel te komen. De interesse in de natuurschoonheid kan dus als voorbereiding dienen voor het ontwikkelen van het morele gevoel of instelling. Dit onmiddellijke belang of interesse in de natuurschoonheid dient echter wel onderscheiden te worden van de prikkels van de natuurschoonheid, het heeft enkel betrekking op de schone vormen van de natuur.¹⁶

Kant licht vervolgens dit onmiddellijke intellectuele belang toe aan de hand van een voorbeeld: ‘Wie alleen de mooie vorm van een wilde bloem, van een vogel, een insect enz. bekijkt om die vorm te bewonderen en lief te hebben en die de natuur niet graag zou willen missen, ook al zou hij er zelf schade van ondervinden – en er al helemaal nooit van profiteren – hecht een onmiddellijk en wel een intellectueel belang aan de schoonheid van de natuur’.¹⁷ De natuur interesseert hem dus niet alleen wat de vorm betreft, ook het bestaan ervan

¹⁵ Kant beschouwt het spel van verbeeldingskracht en verstand als ‘vrij’. Dat wil zeggen dat die twee ‘bij elkaar passen’. Er is een ‘harmonie’ van die twee kenvermogens. Uit: Berger, H. (1997) *Leeswijzer bij Kritiek van het Oordeelsvermogen*. Tilburg University Press: Tilburg. Blz. 80.

¹⁶ Kant, I. (2009) *Kritiek van het Oordeelsvermogen*. Boom: Amsterdam. Blz. 194 (AA 299).

¹⁷ Kant, I. (2009) *Kritiek van het Oordeelsvermogen*. Boom: Amsterdam. Blz. 194 (AA 299).

interesseert hem, en dat zonder een zintuiglijke prikkel of verbinding met een of ander doel.

Opmerkelijk hierbij is echter volgens Kant dat als men deze liefhebber van de natuurschoonheid voor de gek houdt en kunstbloemen en artificiële vogels voor de schone vormen van de natuur in de plaats stelt dan is het onmiddellijke belang of interesse in de natuurschoonheid verdwenen, en maakt plaats voor een ander belang, namelijk ijdelheid. Kant beargumenteert hier als volgt ‘de gedachte dat het de natuur was die deze schoonheid heeft voortgebracht moet met aanschouwing en reflectie gepaard gaan; en de onmiddellijke belangstelling die we hiervoor hebben is alleen hierop gestoeld. Anders blijft er ofwel alleen een smaakoordeel over zonder enig belang, ofwel alleen een smaakoordeel dat verbonden is met een indirect, namelijk op de samenleving betrokken belang, en dat laatste duidt niet (zoals al eerder aangegeven) op een moreel goede denkwijze’.¹⁸

‘Deze voorkeur’, vervolgt Kant, ‘voor natuurschoonheid boven kunstmatige, waarbij alleen de eerste onmiddellijke of directe belangstelling kan opwekken, zelfs al wordt ze qua vorm door de laatste overtroffen, strookt met de denkwijze van alle mensen die hun zedelijke gevoel hebben gecultiveerd’.¹⁹ Kant presenteert daarna een voorbeeld: Als een man die genoeg smaak heeft om over kunstschoonheid te oordelen de kamer verlaat, een kamer waarin de producten van de kunstschoonheid en de sociale genoegens aanwezig zijn, om zich tot de natuurschoonheid te wenden, dan zullen wij allen hem een mooie ziel toeschrijven. Dit in tegenstelling tot iemand die louter in kunstschoonheid en diens objecten geïnteresseerd is, die kan geen aanspraak maken op een mooie ziel²⁰. ‘Hoe komt het nu dat we twee soorten objecten, objecten van de natuur- en kunstschoonheid, die naar oordeel van louter de smaak nauwelijks voor elkaar onderdoen, zo verschillend waarderen?’²¹

Kant stelt het volgende: ‘We hebben een louter esthetisch oordeelvermogen dat ons in staat stelt om zonder begrippen over vormen te oordelen en alleen in de beoordeling daarvan een welgevallen te vinden dat we tevens tot regel maken voor iedereen, zonder dat dit oordeel gebaseerd is op een belang en zonder dat het zo’n belang teweegbrengt. Anderzijds beschikken we ook over een intellectueel oordeelsvermogen dat ons in staat stelt om uitsluitend voor de vormen van praktische maximes (voor zover die zich uit zichzelf lenen voor algemene wetgeving) *a priori* een welgevallen te bepalen dat we tot wet maken voor iedereen, waarbij ons oordeel niet gebaseerd is op een of ander belang, *maar toch een belang*

¹⁸ Kant, I. (2009) *Kritiek van het Oordeelsvermogen*. Boom: Amsterdam. Blz. 194 (AA 299).

¹⁹ Kant, I. (2009) *Kritiek van het Oordeelsvermogen*. Boom: Amsterdam. Blz. 194 (AA 299).

²⁰ Kant gebruikt de term ‘mooie ziel’ of ‘schönes Seele’ in de context van een debat dat zich in de achttiende eeuw afspeelden in de filosofie, met name in de esthetica. Bij de Duitse filosoof Schiller en literair Goethe was dit tevens onderwerp van studie en debat.

²¹ Kant, I. (2009) *Kritiek van het Oordeelsvermogen*. Boom: Amsterdam. Blz. 195 (AA 300).

voortbrengt. De lust of onlust in het eerste oordeel heet die van smaak, de lust of onlust in de laatste die van het morele gevoel'.²²

Maar wat zegt Kant hier eigenlijk? Het welgevallen dat het smaakoordeel bepaalt, is belangeloos of zonder enige interesse. Maar na de totstandkoming van dit smaakoordeel kan er wel een intellectueel belang mee verbonden worden, slechts indirect, dus na het vrije spel van verstand en verbeeldingskracht. Nadat dit intellectueel belang er mee verbonden is, stelt Kant dat dit belang toch direct of onmiddellijk verbonden kan worden met het smaakoordeel als men louter de natuurschoonheid beschouwd en niet de kunstschoonheid. We kunnen dus met het esthetische oordeelsvermogen zonder begrippen over vormen oordelen en daar een welgevallen in vinden zonder enig belang, en met het intellectuele oordeelsvermogen kunnen we voor vormen van praktische maximes *a priori* een welgevallen bepalen, waarbij ons oordeel niet gebaseerd is op een of ander belang, *maar toch een belang voortbrengt*. Bij de eerste *oordelen* we over vormen en vinden we daar een welgevallen in en bij de laatste *bepalen* we het welgevallen voor de vormen van praktische maximes door middel van de rede, beiden worden regel of wet voor iedereen. De bepaling van het intellectuele oordeelsvermogen komt dus voor de beoordeling van het esthetische oordeelsvermogen. Kant vervolgt: 'De rede stelt er tevens belang in dat de ideeën een objectieve realiteit hebben, d.w.z. dat de natuur tenminste een aanknopingspunt biedt of een teken geeft voor een of andere grond om een wetmatige overeenstemming van haar voortbrengselen aan te nemen met ons van ieder belang onafhankelijk welgevallen (dat we *a priori* als wet voor iedereen erkennen zonder dat we dit op bewijzen kunnen baseren)'.²³ De rede als intellectueel oordeelsvermogen geeft door haar a-priorische praktische wet, de ideeën, de bepaling. De voortbrengselen van de natuurschoonheid stemmen dus wetmatig overeen met ons van ieder belang onafhankelijk welgevallen omdat onze rede de bepalingsgrond verschaft.

'Daarom', vervolgt Kant, 'moet de rede belang stellen in iedere manifestatie van de natuur waaruit een dergelijke overeenstemming blijkt; de geest kan derhalve niet nadenken over de schoonheid van de natuur zonder daar ook meteen belang in te stellen. Dit belang heeft echter morele trekken; en iemand die een dergelijk belang in het schone van de natuur stelt, *kan dat alleen* doen voor zover hij belang in het zedelijk goede eerder al een stevige grondslag heeft gegeven. We hebben dus reden om bij iemand die direct belang stelt in de schoonheid der natuur, *tenminste*, aanleg tot een goede morele gezindheid te vermoeden'.²⁴

²² Kant, I. (2009) *Kritiek van het Oordeelsvermogen*. Boom: Amsterdam. Blz. 195 (AA 300 B 169)

²³ Kant, I. (2009) *Kritiek van het Oordeelsvermogen*. Boom: Amsterdam. Blz. 195 (AA 300 B 169).

²⁴ Kant, I. (2009) *Kritiek van het Oordeelsvermogen*. Boom: Amsterdam. Blz. 195 (AA 300 B 169).

Men *kan dus alleen* onmiddellijk belang aan de natuurschoonheid hechten als men het welgevallen voor de vormen van praktische maximes heeft bepaald of van een grondslag heeft voorzien. Met betrekking tot het voorbeeld dat Kant later in deze paragraaf geeft betreffende de witte lelie en diens onschuld moet men dus, *tenminste*, de vorm van praktische maximes bepaald hebben om iets te zeggen over onschuld om vervolgens van daaruit dit aan de witte lelie, de natuurschoonheid, te verbinden.

Het directe of onmiddellijke belang dat aan het zuivere smaakoordeel verbonden is, is volgens Kant dus onmiddellijk omdat het ons innerlijk beschaaft, en dus voorbereidt op de moraliteit door middel van de eigenschap van de wil om *a priori* door de rede te worden bepaald, door de vorm van praktische maximes. Het indirecte, empirische belang dat men aan het zuivere smaakoordeel verbindt, kan volgens Kant echter niet ‘zuiver worden gehouden’, niet *a priori*, door de hartstochten en neigingen waar het onderhevig aan is in de samenleving. Maar dit wil nog niet zeggen dat het empirische belang helemaal geen doel dient met betrekking tot de moraliteit. Zoals al in de inleiding gesteld, gaat Kant ook uit van een uiterlijke beschaving als voorbereiding op moraliteit, op de innerlijke beschaving. Wel nu, wat houdt deze uiterlijke beschaving in, en in hoeverre kan het gelden als een voorbereiding op moraliteit?

INNERLIJKE EN UITERLIJKE BESCHAVING

Voordat ik over ga tot het beantwoorden van de bovenstaande vraag is het nodig om het onderscheid tussen innerlijke en uiterlijke beschaving van enige historische inbedding te voorzien. Vanaf het midden van de achttiende eeuw waren er onder invloed van de Franse Verlichting verschillende Duitse schrijvers en filosofen die de begrippen ‘Kultur’ en ‘Zivilisation’ introduceerden. Zowel met het cultiveren als civiliseren doelde men in ruime zin op de verfijning van de menselijke persoonlijkheden. Vrij snel na de introductie van het begrippenpaar in het Duitse spraakgebruik waren er een aantal filosofen die de begrippen hanteerde om de scheidslijn tussen innerlijke en uiterlijke beschaving te duiden.

Kant gebruikte in 1784 de begrippen Kultur, Zivilisierung en Moralität voor het eerst in het werk dat het *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht* heette en wilde daarmee de verschillen in het beschavingsproces weergeven. Volgens Kant was de Zivilisierung de laagste en minst belangrijke fase in het menselijke beschavingsproces, terwijl de Kultur een hogere waarde inhield en zijn bepaling vond in de kunsten en de wetenschap.

Kultur stond dan ook voor het gegeven dat de mens zich van binnenuit en vanuit een morele noodzakelijkheid als beschaafd mens gedroeg. Zowel de Kultur als de Zivilisierung waren ondergeschikt aan het allerhoogste ideaal van de Moralität. Volgens Kant waren de fases van cultuur en civilisatie al bereikt, maar het stadium van de moraliteit was nog ver verwijderd van de mensheid.²⁵

In deze zin kan men stellen dat de uiterlijke beschaving van de mens tot uiting komt in de Zivilisierung, door het ontwikkelen van de gemeenschappelijke zin²⁶, door het delen van smaak met anderen, en dus als voorbereidende fase kan gelden op het allerhoogste ideaal van het beschavingsproces, namelijk de Moralität. Daarbij komt dat de Kultur, als hogere waarde dan de Zivilisierung, zijn bepaling vindt in de kunsten, waar het onmiddellijke belang in de natuurschoonheid aan voorafgaat, en dus de innerlijke beschaving wordt bewerkstelligd door de eigenschap van de wil om *a priori* door de rede te worden bepaald. Kant stelde tevens eerder dat de menselijke behoefte om zijn welgevallen met anderen te delen een samenhang vertoont met de opwaartse lijn in het beschavingsproces. De Moralität is in ditzelfde proces het eindstadium. Opmerkelijk is dat Kant ons nogmaals de indruk geeft dat er een verwantschap bestaat tussen schoonheid en moraal, en in het bijzonder dat er een relatie bestaat tussen de mededeelbaarheid van schoonheid in de samenleving (uiterlijke beschaving) en de voorbereiding op moraliteit (innerlijke beschaving). Nu het onderscheid tussen innerlijke en uiterlijke beschaving vanuit het grotere geheel is belicht, is het zaak om nauwkeurig te beschouwen waar deze uiterlijke beschaving uit bestaat aan de hand van paragraaf 40 van *Kritiek van het Oordeelsvermogen* en een ander werk van Kant, namelijk de *Antropologie*. Ofwel, wat zegt Kant hier expliciet over?

SENSUS COMMUNIS

Paragraaf 40 begint met de stellinginname dat de ‘sensus communis’ niet opgevat dient te worden als ‘gezond verstand’ maar als ‘de idee van een *gemeenschappelijke* zin, d.w.z. als de idee van een beoordelingsvermogen dat in zijn reflectie in gedachten²⁷, *a priori*, rekening houdt met de voorstellingswijze van ieder ander, om zo *als het ware* zijn oordeel af te wegen tegen de rede van de gehele mensheid en daardoor de illusie te vermijden die, als gevolg van subjectieve, individuele voorwaarden, nadelige invloed op dat oordeel zouden kunnen

²⁵ Boterman, F. (2000) *Oswald Spengler und sein 'Untergang des Abendlandes'*. Köln, blz 105.

²⁶ Gemeenschappelijke zin als *sensus communis*, volgt nog.

²⁷ In het vrije en harmonieuze spel van verstand en verbeeldingskracht.

hebben'.²⁸

De *sensus communis* is dus in de eerste plaats een soort van zin die men bij iedereen kan veronderstellen. Het wijkt af van onze 'gewone' zinnen en zintuigen die gekenmerkt worden door het gegeven dat zij subjectief verschillen. In de tweede plaats wil Kant zeggen dat men bij het oordelen over schoonheid de illusie moet vermijden dat men vanuit de subjectieve toestand waarin het oordeel tot stand komt, tot een objectief oordeel kan komen. Men moet het bestaan van de gemeenschappelijke zin dus veronderstellen om onbevooroordeeld te zijn, om de mogelijkheid van objectiviteit in het oordeel te voorkomen.

In de derde en laatste plaats vat Kant in deze paragraaf op een bepaalde wijze zijn gehele theorie over het esthetische of smaakoordeel samen. Zoals al eerder gesteld fungeert het reflecterende oordeelsvermogen als bemiddelaar tussen verstand en rede, tussen de zintuiglijke prikkels en de bovenzintuiglijke morele wet. De gemeenschappelijke zin is tevens tot stand gekomen door het vrije spel van de vermogens van verstand en verbeeldingskracht, een andere veronderstelling, die de smaak als universaliseerbaar doet gelden en daarmee het noodzakelijke bestaan van andere mensen, van andere oordelers over smaak, van een samenleving tot voorwaarde maakt. Wat Kant nu stelt, is dat het smaakoordeel gekenmerkt wordt door deze universaliseerbaarheid (algemeenheid of algemeen mededeelbaarheid). Wanneer ik over een object oordeel, ga ik ervan uit dat dit ook voor de anderen in de samenleving geldt, dit omdat we enkel als gemeenschapswezens in het schone geïnteresseerd zijn. De mens die dus zijn smaak ontwikkelt, ontwikkelt volgens Kant tegelijkertijd zijn gemeenschapszin en daarmee zijn uiterlijke beschaving, zijn geciviliseerdheid. Deze uiterlijke beschaving kan vervolgens dienen als voorbereiding op moraliteit, op de innerlijke beschaving.

DE UNIVERSELE COMMUNICEERBAARHEID

Kant vertelde ons al eerder dat een mens op een onbewoond eiland er niet op komt om zijn hut of zichzelf op te leuken, bloemen te zoeken of te planten. Het belang bij schoonheid bestaat volgens Kant alleen als men de gevoelens van lust en onlust die een bepaald object opwekt met de ander(en) kan delen en dus moeten deze gevoelens universeel communiceerbaar zijn. In paragraaf 67 van de *Anthropology from a pragmatic point of view* veronderstelt Kant dat deze communiceerbaarheid van gevoelens een 'sociale conditie'

²⁸ Kant, I. (2009) *Kritiek van het Oordeelsvermogen*. Boom: Amsterdam. Blz. 188 (B 157 AA 294).

vereist, ofwel een conditie waarin men kan communiceren met anderen. Deze conditie hoeft volgens Kant niet altijd ‘sociaal te zijn’, in de zin dat men louter de gevoelens van lust met elkaar deelt en niet die van onlust, maar is in het begin meestal ‘barbaars’, asociaal en vooral competitief. Kant gaat zelfs nog verder: ‘No one in complete solitude will decorate or clean his house; he will not even do it for his own people (wife and children) but only for strangers, to show himself to advantage’.²⁹ Kant verduidelijkt hier nogmaals expliciet mee dat deze sociale conditie voor de communiceerbaarheid van gevoelens enkel bestaat in verhouding tot ‘vreemdelingen’ niet tot zijn familie, en dit om te laten zien dat hij in het voordeel is ten opzicht van andere ‘concurrenten’ in de samenleving.

Desalniettemin zal de communicatie van gevoelens van lust en onlust met andere mensen naar verloop van tijd zelf een gevoel van lust teweegbrengen omdat het communiceren volgens Kant een ontvankelijkheid in zich draagt, namelijk een welgevallen in het kunnen delen van gevoelens in overeenstemming met de anderen, want dan is men terug bij het esthetisch welgevallen. Dit welgevallen is tevens werkelijk universeel door de universaliteit van onze gevoelens³⁰ en moet dus een *a priori* principe bevatten. Kant stelt dat ‘consequently, it is a satisfaction in the agreement of the subject’s pleasure with the feeling of everyone else according to a universal law, which must spring from the subject’s giving of universal law and so from reason’.³¹ Het zinsdeel ‘the subject’s giving a universal law’ doelt op de aanwezigheid van een plicht, van een subject dat zich door gebruik van de rede in vrijheid een wetmatigheid oplegt. Kant stelt dan ook dat de keuze van het subject om in overeenstemming met de ander het welgevallen te delen een ‘principle of duty’ is. En nog belangrijker, door de plichtmatigheid heeft de ideale smaak in het algemeen, ideaal in de zin van ‘in volledige overeenstemming met’, en het smaakoordeel in het bijzonder een tendens richting de uiterlijke, externe, bevordering van moraliteit. Maar, stelt Kant, een welgemanierd mens is nog geen moreel goed mens. Niettemin wordt de mens, door de inspanning die het subject in de samenleving moet leveren om aardig of bewonderd te worden, voorbereid op het zijn van een moreel goede persoon.³²

Om terug te komen op de eerder geponeerde ‘dubbelzinnigheid van de samenleving’ valt deze dubbelzinnigheid logischerwijs uiteen in twee delen, in de positieve en negatieve

²⁹ Kant, I. (2007). *Anthropology from a pragmatic point of view* in: “Anthropology, History and Education”. Trans. Paul Guyer and Eric Matthews. New York: Cambridge. Blz. 343.

³⁰ *Validity* als werkelijkheid. Universeel in de zin dat de gevoelens van mensen in de werkelijkheid met elkaar overeenstemmen.

³¹ Kant, I. (2007). *Anthropology from a pragmatic point of view* in: “Anthropology, History and Education”. Trans. Paul Guyer and Eric Matthews. New York: Cambridge. Blz. 347.

³² Kant, I. (2007). *Anthropology from a pragmatic point of view* in: “Anthropology, History and Education”. Trans. Paul Guyer and Eric Matthews. New York: Cambridge. Blz. 347.

werking van schoonheid als voorbereiding op de moraliteit. Aan de ene zijde, het negatieve, is het empirische belang dat men stelt in de schoonheid, expliciet in de natuurschoonheid en wel in haar meest zuivere schone vormen, van geen betekenis voor het smaakoordeel, omdat ‘als de smaak zich overgeeft aan neiging (de neiging tot samenleven) het belang gemakkelijk samensmelt met alle neigingen en hartstochten die in de samenleving hun grootste variatie en hoogste stadium bereiken’.³³ Aan de andere zijde, het positieve, kan de samenleving door de universeel communiceerbaarheid van gevoelens van lust en onlust, en dit in overeenstemming met de anderen in de samenleving, een welgevalen tot stand brengen dat geconstitueerd wordt door gebruik van de rede, wat wijst op plichtmatigheid in het subject. Deze ‘vrije’ plichtmatigheid geeft volgens Kant de reden om te stellen dat schoonheid, in de zin van smaak, als bevordering van de moraliteit kan gelden, in voorbereiding op het zijn van een moreel goed mens.

CONCLUSIE

Terugkomend op de onderzoeksvraag, in hoeverre kan schoonheid de mens beter maken, kan ik stellen dat Kant in zijn werken *Kritiek van het Oordeelsvermogen* en *Antropologie* de verwantschap tussen schoonheid en moraal op verschillende wijzen beschouwt en verklaart. Vooropgesteld is de derde *Kritiek* het sluitstuk op de eerste twee kritieken. Waar Kant in de *Kritiek van de zuivere rede* de mogelijkheidsvoorwaarden voor de zintuiglijke, gedetermineerde wereld zorgvuldig beschouwt, analyseert hij in de *Kritiek van de praktische rede* de wereld waar de mens deel is van een bovenzintuiglijke wereld en dus vrij van causale ketenen. Met de *Kritiek van het oordeelsvermogen* poogt Kant een brug te slaan tussen beiden werelden, tussen het natuurbegrip en het vrijheidsbegrip. Zoals al eerder is aangeduid, is de verwantschap tussen schoonheid en moraal dan ook doordrongen van de tweedeling tussen zintuiglijkheid en bovenzintuiglijkheid en hangt dus samen met de systematiek van Kant's gehele kritische filosofie. Dit kenmerkt als eerste de verwantschap tussen schoonheid en moraal.

Deze verwantschap wordt dan ook in algemene zin gekarakteriseerd door de *a priori* principes van het esthetische en intellectuele oordeelsvermogen, door het vrije en harmonieuze spel van verstand en verbeeldingskracht en gebruik van de rede in vrijheid. Door

³³ Kant, I. (2009) *Kritiek van het Oordeelsvermogen*. Boom: Amsterdam. Blz. 193.

de gestemdheid tussen de verschillende vermogens kan het reflecterend oordeelsvermogen als bemiddelaar tussen het ken- en begeervermogen, tussen natuur en vrijheid, tussen verstand en rede, optreden. Waar men ook begint, bij schoonheid³⁴ of moraliteit, men kan altijd tot de ander komen. Schoonheid en moraliteit lijken door de werking van de verschillende vermogens wederzijds afhankelijk te zijn.

In het bijzonder stelt Kant in paragrafen 41 en 42 met betrekking tot de vormen van belang die verbonden kunnen worden met het zuivere smaakoordeel dat het empirische belang ‘niet zuiver gehouden kan worden’ door de inmenging van hartstochten en neigingen in de samenleving. Kant is louter geïnteresseerd in wat *a priori* met het smaakoordeel verbonden kan worden. Dit is het directe of onmiddellijke, intellectuele belang in de natuurschoonheid, volgens Kant onmiddellijk omdat het ons innerlijk beschaaft, en dus voorbereidt op de moraliteit door middel van de eigenschap van de wil om *a priori* door de rede te worden bepaald, door de bepaling van vormen voor praktische maximes. Kant maakt dus zorgvuldig een onderscheid tussen de vormen van belang, tussen zintuiglijkheid en bovenzintuiglijkheid.

Dit komt eens te meer tot uiting in paragraaf 40 van de *Kritiek van het Oordeelsvermogen* en paragrafen 67 en 69 over respectievelijk de ‘sensus communis’ en de universele communiceerbaarheid van gevoelens in de samenleving. Waar het empirische belang door de inmenging van zintuiglijkheid³⁵ door Kant verworpen wordt, stelt hij dat de mens bij het vellen van een smaakoordeel door de universele communiceerbaarheid van gevoelens van lust en onlust, in overeenstemming met anderen in de samenleving, *a priori* een welgevallen tot stand kan brengen dat geconstitueerd wordt door gebruik van de rede, wat wijst op plichtmatigheid in het subject. Er bestaat volgens Kant dus wel degelijk een verwantschap tussen de mededeelbaarheid van schoonheid in de samenleving, de uiterlijke beschaving, en de voorbereiding op moraliteit, de innerlijke beschaving. Ik kan dus concluderen dat Kant een uitvoerige en plausibele verklaring geeft van wat de verwantschap tussen schoonheid en moraliteit inhoudt en toont hij, en ik na deze analyse van een deel van Kant’s kritische filosofie, daarmee de essentiële rol van beschaafdheid voor de morele bevordering van de mens aan.

³⁴ Schoonheid als natuurschoonheid.

³⁵ Hartstochten en neigingen

BIBLIOGRAFIE

Akademieausgabe von Immanuel Kants Gesammelten Werken: Suchmaschine. URL:
<http://www.korpora.org/kant/suche.html>

Berger, Herman. (1997) *Leeswijzer bij Kritiek van het Oordeelsvermogen*. Tilburg University Press: Tilburg.

Boterman, Frits. (2000) *Oswald Spengler und sein 'Untergang des Abendlandes'*. Köln.

Kant, Immanuel. (2009) *Kritiek van het Oordeelsvermogen*. Boom: Amsterdam.

Kant, Immanuel. (2007) *Anthropology from a pragmatic point of view* in: “Anthropology, History and Education”. Trans. Paul Guyer and Eric Matthews. New York: Cambridge.